

УДК 316.4.063.3

М.Г. GERMAN

ПРОБЛЕМА ЦІННІСНОГО НАВАНТАЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА РУМУНСЬКИХ ПОЛІТОЛОГІВ**Герман Марін Георгійович** – аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Здійснено політологічний аналіз проблеми ціннісного навантаження поняття «соціальний капітал» на прикладі досліджень проведених українськими та румунськими політологами. Розглядаються форми використання поняття «негативний соціальний капітал» у наукових розвідках, які ставлять перед собою завдання адаптувати теорії соціального капіталу до умов перехідних суспільств.

Ключові слова: теорії соціального капіталу, «негативний соціальний капітал», постсоціалістичні суспільства.

Осуществлен политологический анализ проблемы ценностной нагрузки понятия «социальный капитал» на примере исследований, проведенных украинскими и румынскими политологами. Рассматриваются формы использования понятия «негативный социальный капитал» в научных исследованиях, которые ставят перед собой задачу адаптировать теории социального капитала к условиям переходных обществ.

Ключевые слова: теории социального капитала, «негативный социальный капитал», постсоциалистические общества.

This article introduces political analysis of problem load value of the concept “social capital», on the examples of research conducted by Ukrainian and Romanian politicians. Another considers the meaning of the concept of “negative social capital» in the scientific research that put the task to adapt the theory of social capital in terms of transitional societies.

Keywords: theory of social capital, “negative social capital», postsocialist so-ciety.

© М.Г. Герман, 2012

Вступ. Теорії соціального капіталу належать до сучасних підходів до вивчення політичного життя суспільства. Базисним поняттям цих теорій є категорія «соціальний капітал», яка, на думку американського політолога Роберта Патнама, стосується соціальної організованості – це мережі, норми та довіра, які дозволяють особам діяти разом для досягнення певних цілей [7, с. 141]. Соціальний капітал є ключовим елементом громадянського суспільства, який дозволяє соціальним групам, на основі взаємної довіри, забезпечувати всі види соціального захисту для решти суспільства, без потреби звертатися безпосередньо до урядових структур. Проблема розвитку соціального капіталу є особливо актуальною у постсоціалістичних суспільствах, в яких довгий час функціонували комуністичні режими. На думку Френсіса Фукуями, автора низки праць присвячених соціальному капіталу, марксизм-ленінізм був політичною системою, навмисно пристосованою для виснаження соціального капіталу. Ця теорія визначала, що держава має право навмисно порушувати існуючі соціальні зв'язки та може їх замінювати єдиним зв'язком між громадянами та самою державою [11, с. 3].

У Румунії та Україні, двох постсоціалістичних країнах, проблема розвитку соціального капіталу та відновлення втрачених соціальних зв'язків неформального характеру є особливо актуальною. Проте для оцінки реального рівня розвитку соціального капіталу в Україні та Румунії необхідно передусім проаналізувати основні категоріально-понятійні особливості використання теорій соціального капіталу у політичних науках. Цією проблемою займаються як українські, так і румунські

вчені. Так, А. Колодій досліджує аналітичну перспективу теорій соціального капіталу та основні термінологічні проблеми [3, 4]. Побідні цілі ставить перед собою і румунський дослідник Б. Войку, концентруючи свою увагу на значенні теорій соціального капіталу для сучасного суспільствознавства [15].

Постановка проблеми. У політичних науках питання, яке стосується значення соціального капіталу для розвитку і модернізації країн та регіонів, є надзвичайно важливим і досить часто пов'язується із проблемою ціннісного навантаження цього поняття. Ця проблема знаходиться у полі дискусій між представниками сучасних юридичних та функціональних підходів до вивчення постсоціалістичних суспільств, які визнають або примат інституційного дизайну політичних систем над соціальними факторами, або підкреслюють особливу важливість функцій політичних інституцій у порівнянні із їх формальним юридичним призначенням. Із задумом вивчити суть цих дискусій, метою цієї наукової розвідки є аналіз проблеми ціннісного навантаження поняття «соціальний капітал», на конкретному прикладі досліджень представників української та румунської політичних наук. Коректність даного порівняння обумовлюється наступними причинами: схожість обох соціумів з точки зору соціальної структури, тривалий період функціонування авторитарно-комуністичних режимів, після якого в обох країнах майже одночасно відбулося зародження політичних студій; регіональна та культурна близькість між політичними системами та відповідними науковими школами. Все це дає нам підстави вважати, що

порівнюються схожі за змістом і сутністю об'єкти.

Результати дослідження. Одним з перших серед румунських дослідників, які почали використовувати теорії соціального капіталу у конкретних дослідженнях був Думітру Санду, який концентрував увагу навколо проблеми зв'язку між бідністю та соціальним капіталом у румунських селах, демонструючи, що економічні негаразди перехідного періоду є прямими наслідками соціальних процесів [14]. Згодом теоріями соціального капіталу зацікавилися й інші науковці, які перемістили пізнавальний акцент з дослідження економічних феноменів на аналіз політичних трансформацій та формування демократичних цінностей у румунському суспільстві.

У вітчизняній політології про евристичну цінність концепцій соціального капіталу однією з перших почала писати А. Колодій, яка в ході своєї доповіді на одній з наукових конференцій, присвяченій розвитку громадянського суспільства в Україні, наголосила на тому, що критики теоретика соціального капіталу Р. Патнама картали його за те, що він запозичив «чужий термін», надаючи йому ціннісного забарвлення та прив'язавши його зміст до винятково позитивних надбань у сфері людської взаємодії.

Отже, чи можливий «соціальний капітал» із знаком мінус? – запитує себе українська дослідниця [3, с. 55]. Згодом, у монографії, яка побачила світ у 2002 р., А. Колодій зробила спробу розв'язати це теоретичне питання за допомогою ретельного вивчення базисної термінології. Аналізуючи економічне значення термінів «капітал» та «соціальний капітал», автор доходить висновку, що він має лише позитивний зміст. «Не є капіталом різноманітні негативні форми соціальних зв'язків, що руйнують спільноту або не дають їй зміцнитися» [4, с. 67]. Тобто, на думку А. Колодій, соціальний капітал є щось корисне, таке, що може вживатися для примноження набутих, які вже є.

Український вчений Людмила Шангіна вважає, що важливим моментом при дослідженні громадянського суспільства в країнах, в яких реалізується сценарій посткомуністичного транзиту, є розгляд теоретичних розробок П. Бурдьє, в яких аналізується «негативний соціальний капітал». Відповідно до концепції П. Бурдьє, центральним елементом соціальної мережі є зв'язки між індивідами. Особисті знайомства, зв'язки у сім'ї та між друзями – все це і складає соціальний капітал. Але якщо суспільство тримається виключно на таких зв'язках, то йдеться про «негативний соціальний капітал». У такому суспільстві особисті риси, зокрема професійні, ніякої ролі вже не грають. Саме тому, під час вивчення формування інститутів громадянського суспільства, варто розглянути ступінь впливу «негативного соціального капіталу» на суспільство, який проявляється у формі таких явищ як «трайбализм», «кумівство», «корумпованість» тощо [6].

Іншими словами, Л.Шангіна погоджується із можливостями використання терміну «негативний соціальний капітал» у політичних науках, тоді коли йдеться про перехідні суспільства. Поді-

бною науковою позицією дотримується і український політолог В. Кулик, який, підсумовуючи доробок вітчизняних дослідників, констатує, що в цілому можна розрізнити «позитивний» (помаранчева революція) та «негативний» (кумівство, сімейність, корупція, участь у кримінальних співтовариствах) соціальний капітал [5]. Термін «негативний соціальний капітал» вважається прийнятним для вітчизняної політичної науки Надією Степулою, яка виводить цю категорію з процесу занепаду соціального капіталу та загострення проблем корупції та злочинності в Україні [10]. Аналізуючи ці явища, політичний аналітик Олександр Рудик називає соціальний капітал в Україні – капіталом, який є «незначним», «слабким» та «маловпливовим» [8], але в жодному випадку не «негативним», зберігаючи позитивне значення згаданої категорії.

Позитивне значення поняття соціального капіталу зберігається і в статті Віктора Степаненка, присвяченій теоретикометодологічним аспектам вивчення цього явища [9]. Але вчений зазначає, що у посткомуністичних державах дуже часто неформальні міжособистісні відносини кланово-родинового типу, які сформувалися як реакція на необхідність виживання в тяжких економічних умовах перехідного періоду, стають аналогом автентичних вільних відносин у соціумі. Виникає, таким чином, явна проблема: як відрізнити соціальний капітал, який притаманний суспільній солідарності та довірі від «соціальних капіталів кланового типу»? [9, с. 37]. Іншими словами, соціальний капітал має однозначні позитивні ефекти, а ті соціальні зв'язки, які не стимулюють розвиток соціальної солідарності необхідно позначати іншими термінами.

У цьому контексті вживання терміну «негативний соціальний капітал», як зазначає О. Демків, можна вважати прикладом того, що П. Бурдьє назвав правом номінації. Йдеться про те, що, вживаючи певні терміни, науковець представляє одні соціальні явища, як норму, а інші як відхилення. Термін «негативний соціальний капітал» є проблемним і суперечливим і з цієї точки зору, що говорити про негативний стан певного різновиду капіталу, очевидно, немає сенсу. Дослідник підкреслює, що капітал не може бути негативним чи позитивним, так само як не може існувати кращої чи гіршої культури [2, с. 9].

Замість вживання такого дискусійного терміну як «негативний соціальний капітал», дослідник пропонує говорити про негативні (дисфункціональні) аспекти капіталу.

Прикладами негативної кооперації між людьми, на думку українського соціолога А. Бови, можна назвати злочинні угруповання, екстремістські та терористичні організації, а конкретним втіленням є клієнтурні відносини, поширення корупційних зв'язків на тлі недовіри до органів державної влади [1, с. 47]. У своїх емпіричних дослідженнях А. Бова обминає термін «негативний соціальний капітал», використовуючи поняття формальний та неформальний соціальний капітал. Перший становить міру довіри до офіційних державних інституцій і громадських організацій, а другий фіксується через залучення у дружні стосунки, у контактах із

рідними та знайомими. Соціальний капітал може відігравати негативну роль для соціуму лише тоді, коли його неформальні аспекти захоплюють переважну більшість соціальних спільнот та мереж. Очевидно, що у житті перехідного суспільства неформальний соціальний капітал домінує над формальним. Це означає, що в емпіричних дослідженнях варто проаналізувати ту суспільну роль, яку виконують неформальні аспекти соціального капіталу. Таким чином, українські політологи та соціологи по-різному оцінюють можливість використання поняття «негативний соціальний капітал» у суспільних науках. Переважна більшість дослідників вважають, що соціальний капітал не може бути негативним – це соціальний набуток суспільства, що сприяє ефективній консолідації демократичних цінностей. Ті поодинокі науковці, які вживають термін «негативний соціальний капітал», вважають, що він є додатковим засобом оцінки суспільнополітичної ситуації у перехідних суспільствах.

У румунській політичній науці «негативний соціальний капітал» також є поняттям доволі дискусійним. Погляди румунських дослідників відзначаються різними формами аргументації на користь доцільності/недоцільності використання цього поняття. Наприклад, аналізуючи функції соціального капіталу, румунський науковець Богдан Войку не відзначає жодну його негативну форму. Спираючись на праці західних політичних теоретиків, Б.Войку констатує, що соціальний капітал виконує роль контролю за анемічною соціальною поведінкою, сприяє ефективному доступу осіб до рідкісних соціальних ресурсів, детермінує соціальний та економічний розвиток громад та є інструментом конвертації соціальних ресурсів у політичні [15].

Іншими словами, Б.Войку дотримується тієї методологічної позиції, що соціальний капітал має лише позитивну форму, тобто справляє позитивний вплив на суспільство. Румунський науковець пов'язує дискусії з приводу позитивної та негативної форм соціального капіталу із типологією Д. Нараяна про соціальний капітал, який формується внаслідок відносин між групами осіб – «bridging social capital» та внаслідок відносин у середині групи – «bonding social capital» [12, с. 224].

Перший тип соціального капіталу, тобто соціальний капітал, що зв'язує громади, справляє позитивний вплив на суспільний розвиток. Другий тип соціального капіталу присутній у замкнених спільнотах, які стають носіями ізоляціоністських настроїв та гальмують загальний розвиток соціальних відносин, не поліпшуючи якість життя.

Тож Б. Войку дотримується думки, що проблема ціннісного навантаження поняття соціального капіталу розв'язується за допомогою використання методу типології. В деякій мірі погляди румунського дослідника подібні до теоретичних переконань українських дослідників Л.Шангіної та В.Кулика про те, що «негативний соціальний капі-

тал» є результатом домінування у суспільстві міжособистісних та родинних відносин, в умовах коли рівень довіри між соціальними групами є низьким. Отже, спостерігаємо, що фактично Б.Войку та Л.Шангіна дійшли до однакових висновків, спираючись на різні теоретичні школи соціального капіталу (мережевий підхід П.Бурдьє та інституційний підхід Р.Патнама). Разом з тим, на відміну від українських науковців, Б.Войку не вважає за потрібне вживати термін «негативний соціальний капітал», підкреслюючи виключно позитивну функцію соціального капіталу, яка може по-різному проявлятися в різних суспільствах. Інший румунський політолог, Норберт Петровіч, вважає, що соціальний капітал має лише позитивний зміст, його обсяг не може зменшуватись без явних на те причин, оскільки соціальні зв'язки не можуть бути вичерпані, а навпаки, можуть бути примножені і розвинені. Тому соціальний капітал є суспільною цінністю, яка ні в якому разі не може мати певних негативних форм [13, с. 51]. Формуючись на основі зростання рівня довіри, соціальний капітал грає в першу чергу інтегративну функцію.

Автор дотримується думки, що позитивна роль соціального капіталу розкривається через зміцнення соціальної і політичної єдності суспільства. Погано інтегрована суспільна група володіє низьким рівнем соціального капіталу. Але якщо рівень соціальної інтеграції стає занадто високим і всі соціальні мережі слугують цій загальній справі, стираються індивідуальні риси окремих осіб та обмежується їх персональна ініціатива [13, с. 52].

У цьому автор власне й вбачає єдиний проблемний і навіть негативний аспект впливу соціального капіталу на суспільство через окремі групи людей.

Висновки. На відміну від представників української політичної науки, румунські дослідники приділяють значно менше уваги проблемі ціннісного навантаження поняття соціального капіталу. У їх наукових розвідках, присвяченій цій тематиці, питання ціннісного навантаження соціального капіталу ставиться досить рідко та має контекстуальний, вторинний характер.

У цілому, румунські дослідники вкладають у поняття «соціальний капітал» виключно позитивний зміст, розв'язуючи проблему ціннісного змісту даної категорії за допомогою методу типології (Б.Войку), відповідно до якого визнаються різні типи соціального капіталу та різні форми їх впливу на суспільно-політичний розвиток країн. Незважаючи на поодинокі спроби українських дослідників продемонструвати «теоретичну даремність» концепцій соціального капіталу, або виділити «негативний» і «позитивний» соціальний капітал, в цілому, доробок українських політологів та соціологів вписується у домінуючу наукову парадигму другої групи теорій колективної дії (theories of collective action), яка визнає примат соціальних факторів над інституційними у перехідних суспільствах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бова А. Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного дослідження / А. Бова // Економічний часопис – XXI. – 2003. – №5. – С. 46-50.
2. Демків О. Мережева структура соціального капіталу: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.03 / О. Демків. – Л., 2006. – 12 с.
3. Колодій А. «Соціальний капітал»: зміст та евристична цінність концепції / А. Колодій // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції. ЛНУ ім. І. Франка, філософський факультет, кафедра філософії. 13-15 грудня 2001 р. – Л., 2001. – С. 54-55.
4. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: Монографія / А. Колодій. – Л.: Червона Калина, 2002. – 275 с.
5. Кулик В. Соціальний капітал є запорукою розвитку чи занепаду суспільства. Яка ж якість цієї категорії в Україні? [Електронний ресурс] / В. Кулик. – Режим доступу: <http://www.psv.org.ua/arts/suspilstvo/view-53.html>.
6. Нет доверия друг к другу – нет и социума [Мнение эксперта Л. Шангиной] [Електронний ресурс] // «Социальный капитал» и проблемы формирования гражданского общества в Украине. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=83 &op_id=1341.
7. Патнам Р. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті; [пер. з англ. В. Ющенко]. – К.: Основи, 2001. – 302 с.
8. Рудик О. Соціальний капітал і демократія [Електронний ресурс] / О. Рудик. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=13153
9. Степаненко В. Социальный капитал в социологической перспективе: теоретико-методологические аспекты исследования / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 24-41.
10. Степула Н. Занепад соціального капіталу – індикатор занепаду України [Електронний ресурс] / Н. Степула // Радіо Свобода. Точка зору. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1959971.html>.
11. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуяма // День. – 2006. – 17 жовтня (№ 177). – С. 3.
12. Narayan D. Gender Inequity, Poverty, and Social Capital / D. Narayan, T. Shah – Washington: Background paper prepared for the Policy Research Report on Gender and Development, World Bank, Development Research Group, 1999. – P. 223-280.
13. Petrovici N. Capital social: comunitatea înțeleasă ca resursă / N. Petrovici // Web. – 2001. – № 5-6. – P. 45-77.
14. Sandu D. Satele României: dezvoltare, sărăcie și capital social. Suport de prezentare / D. Sandu, S. Stanculescu. – București, 2000. – 10p.
15. Voicu B. Capital social [Electronic resource] / B. Voicu / Institutul de Cercetare a calității vieții pe lângă Academia Română de Științe. – Regime to access: http://www.iccv.ro/oldiccv/romana/dictionar/bog/bog_capsoc.htm.